

Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā

Kriminālprocesa ilgums un tiesības uz tā pabeigšanu saprātīgā termiņā jau labu laiku Latvijā tiek uzskatīts par vienu no aktuālākajiem kriminālprocesuālajiem jautājumiem. Saprotamu iemeslu dēļ šis jautājums vairāk saistījis kriminālprocesa speciālistu uzmanību. Nevar noliegt, ka procesa ilgums tiešām ir procesuāls jautājums, tomēr šis ir viens no tiem procesuālajiem aspektiem, kuram var būt arī krimināltiesiskas sekas. Latvijā šis procesuālais jautājums materiāltiesisku apveidu ieguvis līdz ar 2010. gada 21. oktobra grozījumu veikšanu Krimināllikumā.

Var atzīmēt, ka Krimināllikums kopš tā spēkā stāšanās 1999. gada 1. aprīlī ir ticis pakļauts nemitīgām izmaiņām. Kopš Krimināllikuma spēkā stāšanās līdz 2011. gada 1. janvārim Krimināllikums ir grozīts pavisam 38 reizes. Šādu biežu izmaiņu nepieciešamību ir noteikuši vairāki faktori – gan mainīgās un nemitīgi attīstībā esošās sabiedrības vajadzības, gan nepieciešamība likumu saskaņot ar citiem normatīvajiem aktiem, kā nacionālajiem, tā starptautiskajiem. Uzskatu: lai arī šāds pastāvīgā mainībā esošs likums gan varbūt nedaudz apgrūtina tā piemērošanā iesaistīto juristu ikdienu, izvirzot nepieciešamību regulāri sekot likumdošanas aktualitātēm, kā arī neveicina tiesisko stabilitāti un krimināltiesisko normu attīstības paredzamību, tomēr liela daļa Krimināllikumā veikto izmaiņu vērtējamas pozitīvi.

Šā raksta ietvaros centīšos aplūkot vienu konkrētu jautājumu, kas normatīvu reglamentāciju un zināmu aktualitāti ir ieguvis Krimināllikuma pilnveides procesā, proti, tas ir jautājums par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un par šo tiesību attīstību. Un var atzīt, ka attīstība ir notikusi. Ar 2010. gada 21. oktobra Grozījumiem Krimināllikumā, kas stājās spēkā 2011. gada 1. janvārī, Krimināllikumā šo fundamentālo tiesību nostiprināšanai ir veikti papildinājumi. Proti, Krimināllikumā ir iekļauts 49.1 pants ar nosaukumu "Soda noteikšana, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā". Šajā pantā ir noteikts:

(1) Ja tiesa konstatē, ka nav ievērotas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tā var:

- 1) šo apstākli ņemt vērā pie soda noteikšanas un sodu mīkstināt;
- 2) noteikt sodu, kas ir zemāks par minimālo robežu, kāda par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēta likumā;
- 3) noteikt citu, vieglāku soda veidu, nekā par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēts likumā.

Savukārt šā panta otrā daļa nosaka: ja tiesa konstatē, ka nav ievērotas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un persona izdarījusi noziegumu, par kuru Krimināllikuma Sevišķās daļas panta sankcijā paredzēts nāves sods vai mūža ieslodzījums, tiesa nāves soda vai mūža ieslodzījuma vietā var noteikt brīvības atņemšanu uz divdesmit gadiem.

Bez tam vienlaikus arī Krimināllikuma 58. pants ("Atbrīvošana no kriminālatbildības") ir ticis papildināts ar piekto daļu, kas nosaka: "No kriminālatbildības personu var atbrīvot, ja konstatē, ka nav ievērotas tās tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā."

Tātad šobrīd, kopš šā gada 1. janvāra, Krimināllikums paredz pavisam četrus iespējamus rīcības modeļus, kā procesa virzītājs var rīkoties, ja tiek konstatēts, ka personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā nav ievērotas.

Pirmā iespēja. Tiesa var mīkstināt sodu Krimināllikuma Sevišķās daļas normās noteikto sankciju robežās. Proti, ja parastos apstākļos tiesa, izvērtējot visus Krimināllikuma 46. panta otrajā daļā noteiktos apstākļus, kas ir ņemami vērā pie soda noteikšanas, nonāk pie secinājuma par kāda konkrēta soda veida un soda mēra noteikšanu, tad gadījumā, ja tiesa konstatēs, ka šā kriminālprocesa ietvaros ir tikušas pārkāptas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tiesai ir tiesības šo sodu mīkstināt un noteikt vieglāku soda mēru, nekā tiesa būtu noteikusi parastos apstākļos. Domājams, ka šādos gadījumos šim tiesas konstatējumam par personas tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā būtu jāatspoguļojas arī spriedumā, tāpat kā norādei, ka šis apstāklis ir ņemts vērā pie soda noteikšanas un kā tieši tas ir ietekmējis noteiktā soda mēru.

Otrā iespēja ir noteikt sodu, kas ir zemāks par minimālo robežu, kāda tā ir paredzēta attiecīgā Krimināllikuma panta sevišķās daļas normās sankcijā.

Trešā iespēja ir noteikt vieglāku soda veidu, nekā ir paredzēts attiecīgā Krimināllikuma panta sevišķās daļas normās sankcijā.

Pēc savām sekām abu šo iespēju izmantošana faktiski sniedz analogisku rezultātu kā mums jau visiem zināmā un praksē aprobētā Krimināllikuma 49. panta piemērošana, kas jau līdz šim paredzēja iespēju noteikt vieglāku sodu nekā likumā paredzētais. Atšķirīgs ir tikai šo labvēlīgo seku piemērošanas pamatojums. Krimināllikuma 49. panta piemērošanas gadījumā Krimināllikums kā priekšnoteikumus izvirza vairāku atbildību mīkstinošu apstākļu pastāvēšanu un atbildību pastiprinošu apstākļu neesamību, taču 491. panta piemērošanas gadījumā tiesai ir jākonstatē tas, ka ir pārkāptas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, un atbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu esamībai vai neesamībai šeit nav tiešas nozīmes.

Ceturtais iespējamais tiesas rīcības modelis gadījumos, kad tiek konstatēts personas tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpums, izriet no Krimināllikuma 58. panta piektās daļas, un tas ir – personas atbrīvošana no kriminālatbildības. Šeit var atzīmēt, ka Kriminālprocesa likumā jau arī agrāk bija paredzēta līdzīga iespēja. Proti, Kriminālprocesa likuma 14. panta, kas veltīts tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, piektajā daļā jau kopš Kriminālprocesa likuma spēkā stāšanās 2005. gada 1. oktobrī noteikts, ka saprātīga termiņa neievērošana var būt pamats procesa izbeigšanai Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā. [..]

Te gan jāpiebilst, ka likumu pilnveide šajā jautājumā ir notikusi nedaudz ačgārni. Proti, jautājums par kriminālatbildības iestāšanos vai neiestāšanos un par atbrīvošanu no kriminālatbildības pēc būtības ir materiālo tiesību jautājums, kam pamatā un sākotnēji būtu jābūt reglamentētam Krimināllikumā un tikai tad, vai vēlams vienlaikus, būtu bijis jāpieskaņo arī procesuālās normas, kurām būtu "jāapkalpo" materiālo tiesību normu piemērošana, reglamentējot procedūras jautājumus. Šajā gadījumā ir bijis otrādi. Vispirms kriminālprocesa izbeigšanu un atbrīvošanu no kriminālatbildības uz šāda pamata noteica procesuālās normas, kurām vēlāk jau pielāgojās materiālo tiesību normas. Bet tagad tā jau ir pagātne. Pašlaik šis jautājums ir saskaņoti noregulēts kā materiālajās, tā arī procesuālajās tiesībās.

[..]

Kurš var piemērot jaunās Krimināllikuma normas

Kā izriet no Krimināllikuma 491. panta normu formulējumiem, tiesības mīkstināt sodu vai noteikt vieglāku soda veidu vai mēru ir piešķirtas tiesai. Normā it kā nekas nav norādīts, ka šādas tiesības būtu arī prokuroram, sastādot priekšrakstu par sodu. Tajā pašā laikā, kā izriet no Krimināllikuma 58. panta piektās daļas kopsakarā ar jau iepriekš norādītajām Kriminālprocesa likuma normām, ir secināms, ka izbeigt kriminālprocesi sakarā ar saprātīga termiņa pārkāpšanu ir tiesīgs izmeklētājs ar prokurora piekrišanu, prokurors un, protams, tiesa. Manā ieskatā, ja likums ir atļāvis prokuroram lemt pat par kriminālprocesa izbeigšanu uz šāda pamata, kas ir visradikālākā likumā paredzētā valsts reakcija uz saprātīga termiņa pārkāpšanu, tad nebūtu pamata uzskatīt, ka prokurors nebūtu tiesīgs piemērot arī mērenākas jeb vieglākas sekas šai saprātīgā termiņa neievērošanai un piemērot 491. pantu par soda mīkstināšanu vai vieglāka soda veida vai mēra noteikšanu, sastādot priekšrakstu par sodu.

Jāatzīmē, ka katrā gadījumā tās ir prokurora vai tiesas tiesības, nevis pienākums, konstatējot tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpšanu, attiecināt uz personu kādas no šīm četrām tagad Krimināllikumā paredzētajām sekām. Tāpat kā, protams, tikai procesa virzītāja kompetencē ir šā saprātīgā termiņa pārkāpuma konstatēšana. Tomēr secināms, ka procesa virzītāja rīcības brīvību šajā ziņā ierobežo gan kriminālprocesa principi, gan Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, gan arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra.

[..]

Kriminālprocesa termiņa saprātīguma novērtēšana

Tālāk gribētu īsumā pievērsties vairākiem praktiskiem jautājumiem. Vispirms – kā tad novērtēt termiņa saprātīgumu? Eiropas Cilvēktiesību tiesa arvien savos spriedumos ir norādījusi, ka procesu ilguma saprātīgums ir vērtējams, ņemot vērā lietas apstākļus, un tieši šādus kritērijus: lietas sarežģītība, paša indivīda un atbildīgo iestāžu

un amatpersonu rīcība, kā arī jautājums par aizskartajām interesēm. Pēdējais kritērijs īpaši būtisks ir krimināllietās, ņemot vērā tās īpašās personiskās tiesības un vērtības, kādas tiek skartas personai, pret kuru tiek veikts kriminālprocess. Par šiem kritērijiem var skatīt kaut vai pavisam nesenu 10.09.2010. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā McFarlane pret Īriju (§ 140), arī 29.03.2006. spriedumu lietā Scordino pret Itāliju (§ 177), bet jāatzīmē, ka šie kritēriji ir atrodamīti daudzos Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumos un pēdējo gadu laikā judikatūrā tie ir stabili un nav arī mainījušies.

Ielūkojoties mūsu Kriminālprocesa likuma 14. pantā, kur kriminālprocesa principa līmenī ir noteiktas personas tiesības uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, var konstatēt, ka faktiski mūsu Kriminālprocesa likumā noteiktie kritēriji visumā atbilst ECT praksē nostiprinātajām atziņām un attiecīgi Konvencijas 6.1. pantā ietvertā apzīmējuma par lietas savlaicīgu izskatīšanu interpretācijai. Jāatzīmē, ka nedz ECT judikatūra, nedz arī kādi citi man zināmie nacionālie vai starptautiskie normatīvie akti nenosaka šo saprātīgo termiņu precīzi kādos gados vai mēnešos. Saprātīga termiņa noteikšanā vienmēr tiek runāts tikai par šiem vai līdzīgiem kritērijiem, kuri ir izvērtējami katrā atsevišķā gadījumā, bet nekad par kādiem konkrētiem laika limitiem. Līdz ar to ir skaidrs, ka saprātīga termiņa noteikšana katrā konkrētajā procesā būs pēc šiem kritērijiem vērtēšanai pakļauts jautājums. Arī Venēcijas komisija savā ziņojumā, atsaucoties uz Beļģijas tiesību ekspertu F. Tulksensu, ir norādījusi, ka jebkura procesa termiņa saprātīguma vērtēšana nevar notikt mehāniski un tā neizbēgami ir atkarīga no konkrētas lietas apstākļiem, un šai vērtēšanai ir jāatspoguļo rūpes par līdzsvara nodrošināšanu starp dažādām garantijām, kādas ir ietvertas Konvencijas 6. pantā. Papildus šeit var piebilst, ka Konvencijas 6. panta pirmā daļa uzliek dalībvalstīm pienākumu organizēt savu tiesībsargājošo iestāžu, prokuratūras un tiesu sistēmu tā, lai šīs iestādes spētu nodrošināt kriminālprocesa norises atbilstību Konvencijas prasībām. No tā savukārt izriet, ka valsts nav tiesīga atsaukties uz kādām administratīvām vai sistēmiskām grūtībām, lai attaisnotu tiesību uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumu (sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas 17.04.2003. spriedumu lietā Kolb un citi pret Austriju, § 54).

Īsumā pievērsīšos būtiskajiem jautājumiem, kas jāņem vērā, izvērtējot procesa termiņa saprātīgumu.

Personas pašas (vai tās pārstāvja/aizstāvja) rīcība procesa gaitā ir viens no vērtējamiem apstākļiem. Lai arī valstij ir pienākums nodrošināt procesa norisi saprātīgā termiņā, arī aizstāvības puses rīcības attieksme var šos termiņu ietekmēt. Ir saprotams, ka aizstāvības puses atsaucīga attieksme pret izmeklēšanu un tiesu var palīdzēt paātrināt procesu, savukārt daudzas sūdzības un pieteikumi vai lūgumi, visticamāk, var sniegt pretēju efektu. Taču ir jāpatur prātā, ka pastāv ne vien tiesības uz saprātīgu procesa termiņu, bet arī tiesības uz pietiekamu laiku, lai sagatavotu un veiktu aizstāvību. Laiks, kas saprātīgi tiek izmantots aizstāvības sagatavošanai vai realizēšanai, nevarētu novest pie Konvencijas 6.1. panta pārkāpuma. Savukārt Eiropas Cilvēktiesību tiesas 27.11.1991. spriedumā lietā Kemmache pret Franciju (§ 64) norādīts, ka termiņš nav uzskatāms par nesaprātīgi novilcinātu, kad kādu procesuālo darbību atlikšana ir tikusi saskaņota ar aizstāvību vai kad aizstāvība to pati ir lūgusi. Gadījumi, kad apsūdzētā persona pati tiek uzskatīta par vainojamu pārmērīgi ilgā kriminālprocesa norisē, lielākoties ir saistīti ar paša apsūdzētā vai aizstāvības vairākkārtējiem lūgumiem par izmeklēšanas darbību vai tiesas sēžu atlikšanu. Šāda rīcība var sniegt norādi uz to, ka aizstāvības puse nemaz nevēlas kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, līdz ar to arī valstij šādos gadījumos nebūtu jāuzņemas atbildība par pārmērīgi ilgu procesa norisi. Katrā gadījumā nedrīkst aizmirst, ka jautājums nav tik daudz par to, vai aizstāvības pusi var vainot par procesa vilcināšanu, bet gan par to, vai valstī var vainot par procesa vilcināšanu. Piemēram, apsūdzētajam nevar pārnest vairākkārtēju sprieduma pārsūdzēšanu, tomēr tajā pašā laikā arī valstij nevar pārnest, ka tai objektīvi ir nepieciešams zināms laiks šo sūdzību izskatīšanai. Vai, piemēram, apsūdzētā veselības stāvokli, kas neļauj tam piedalīties procesuālās darbībās vai iztiesāšanā, nevar pārnest nedz apsūdzētajam, nedz arī valstij (sk., piem., Lavents pret Latviju, § 101). Savukārt gadījumos, kad procesa norise tiek vilcināta un procesa ilgums kļūst nesaprātīgs sakarā ar kāda līdzapsūdzētā neierašanos uz tiesas sēdēm, tad izšķirošs būs jautājums par to, vai valsts ir spērusi visus iespējamus un saprātīgos soļus, lai nodrošinātu līdzapsūdzētā ierašanos un ātrāku procesa norisi (sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas 20.01.2004. spriedumu lietā G.K. pret Poliju, § 102).

[..]

Tāpat, izvērtējot procesa termiņa saprātīgumu, ņemama vērā lietas sarežģītība. Kādi šeit varētu būt kritēriji, lai atšķirtu sarežģītas lietas no vienkāršām? Visticamāk, ka nelielas krimināllietas, kuras veido izskatāmo lietu "pamatmasu" tiesās, nevarētu tikt uzskatītas par sarežģītām. Kā norādīts juridiskajā literatūrā, pie sarežģītām lietām var pieskaitīt lietas, kuras tiek izmeklētas vai iztiesātas par sarežģītiem ekonomiska rakstura noziedzīgiem nodarījumiem, kuros apsūdzēto vai cietušo statusos iesaistīts liels personu skaits, lietas par noziedzīgiem nodarījumiem pret valsti. Tāpat par sarežģītām pamatoti var uzskatīt lietas, kurās parādās starptautiskie elementi, piemēram, tiesiskās palīdzības lūgumi vai personu izdošana. Tomēr šo jautājumu par lietas sarežģītību nevajadzētu

padarīt nozīmīgāku, nekā tas patiesībā ir. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā agrākajā praksē šim apstāklim tika pievērsusi lielāku vērību (sk., piem., 27.06.1968. spriedumu lietā Wemhoff pret Vāciju, arī 27.06.1968. spriedumu lietā Neumeister pret Austriju), savukārt jaunākā tiesas judikatūrā šim apstāklim izšķiroša nozīme piešķirta netiek, dažkārt arī konstatējot tiesību uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumus arī visai sarežģītās krimināllietās (sk., piem., 15.07.1982. spriedumu lietā Eckle pret Vāciju, arī 08.04.2004. spriedumu lietā Panek pret Poliju). Vienīgais izšķirošais jautājums faktiski ir tikai par to, kā valsts vara vada šo lietu. Vai lieta ir sarežģīta vai vienkārša, tam pēc būtības nav nekādas nozīmes, jo tiesību uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpums ir konstatējams tad, ja procesā būs bijuši periodi, kuros valsts vara nav mērķtiecīgi un saprātīgi nodarbojusies ar šā procesa virzību, lai arī ir bijusi iespēja to darīt. Tieši šis ir tas izšķirošais kritērijs termiņa saprātīguma vērtēšanai, nevis lietas sarežģītība vai apjoms.

[..]

Termiņa sākums un beigas; personas, uz kurām attiecas tiesības uz procesu saprātīgā termiņā

Tiktāl par kritērijiem, kas būtu vērtējami, nosakot procesa termiņa saprātīgumu. Bet, lai zinātu, kāds laika posms tad ir pakļaujams šai pārbaudei, nonākam pie nākamā praktiskā jautājuma. Kas ir tas laika periods, kurš ir vērtējams? No kura līdz kuram brīdim? Termiņa beigu punkts tā kā būtu skaidrs – tas ir galējais nolēmums kriminālprocesā, vai tas būtu izmeklētāja vai prokurora lēmums, vai tas arī būtu tiesas spriedums vai lēmums, bet – kriminālprocesā galējais. Kamēr šā galējā nolēmuma nav un process turpinās, turpinās arī termiņš. Līdzīgu nostāju paudusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa, piemēram, 04.07.2002. spriedumā lietā Barattelli pret Itāliju (§ 15), arī 25.07.2000. spriedumā Mattoccia pret Itāliju (§ 75).

Bet kad šis termiņš sākas? Kriminālprocesa likuma 12. pants nosaka, ka katram ir tiesības uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Ko tas nozīmētu – katram? Vai ar to būtu domāts katrs procesa dalībnieks, t.sk., eksperts, liecinieks, tiesnesis? Visticamāk, ka ne. Manuprāt, šis jautājums nav viennozīmīgs un būtu plašākas izpētes vērts. Raksta ierobežotā apjoma dēļ es šo jautājumu tuvāk neapskatīšu, vien ieskicēšu būtiskāko. Ir skaidrs, ka šādas tiesības uz procesa savlaicīgu pabeigšanu ir tiem procesa dalībniekiem, kuriem ir tiesības uz aizstāvību, un šīs tiesības personām rodas no brīža, kad tās tiek iesaistītas procesuālas darbības veikšanā, vai pat no brīža, kad procesa virzītājs ir darījis zināmu atklātībai faktu par procesa veikšanu pret šo personu, kā tas arī izriet no Kriminālprocesa likuma 61. panta piektās daļas. Tas tā tad būtu tas laika moments, no kura arī būtu jāsāk mērīt kriminālprocesa ilgums līdz tā galīgajam noslēgumam. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā ir nostiprinājušās atziņas, ka kriminālprocesa ilgums jāsāk mērīt vai nu no brīža, kad kompetenta iestāde pret personu ir izvirzījusi apgalvojumu, ka persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu (sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas 10.09.2010. spriedumu lietā Mc Farlane pret Īriju (§ 143), arī 27.02.1980. spriedumu lietā Deweer pret Beļģiju (§ 46), arī 16.07.1971. spriedumu lietā Ringeisen pret Austriju (§ 100)), vai arī kad personas stāvoklis ir ticis jebkādā citā veidā būtiski ietekmēts (sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas 15.07.1982. spriedumu lietā Eckle pret Vāciju (§ 73), arī 27.06.1968. spriedumu lietā Wemhoff pret Vāciju (§ 19), arī 10.12.1982. spriedumu lietā Foti un citi pret Itāliju (§ 52), arī 28.11.2002. spriedumu lietā Lavents pret Latviju (§ 85)).

Diskutējams jautājums būtu par to, vai tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ir arī cietušajiem vai kriminālprocesa ietvaros aizskartās mantas īpašniekiem. Un, ja, piemēram, cietušajam būtu tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, no kura brīža šā termiņa tecējums sāktos – no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīža vai no brīža, kad cietušais uzzina par šo nodarījumu, vai no brīža, kad cietušo par tādu atzīst kriminālprocesa ietvaros? Katrā ziņā Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6.1. pants, manuprāt, neaptver cietušos kriminālprocesā un tiesības uz lietas savlaicīgu izskatīšanu neattiecinā uz cietušajiem, kā tas arī izriet no Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras. Līdz ar to Kriminālprocesa likuma 14. panta interpretācija paliek mūsu pašu ziņā, un es tur saskatu vietu plašākai diskusijai.

Kompensācijas mehānismi

Konvencijas 13. pantā ietvertais princips ubi ius ibi remedium paredz ikvienam, kura tiesības un brīvības, kas noteiktas šajā Konvencijā, ir pārkāptas, tiesības uz efektīvu aizsardzību no valsts institūciju puses, neskatoties uz to, ka pārkāpumu ir izdarījušas personas, pildot publiskos dienesta pienākumus. Kādi atlīdzības mehānismi katrā reizē būtu izmantojami? Iepriekš minētajā Venēcijas komisijas ziņojumā, kā arī Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācijā tiek norādīts uz iespējām piemērot kā mantiskus, tā arī nemantiskus kompensāciju mehānismus. Šiem kompensāciju mehānismiem ir arī iespējams dažādu veidu iedalījums.

Pirmkārt, var nošķirt preventīvos un kompensējošos mehānismus. Preventīvie līdzekļi ir paredzēti procesa paātrināšanai, lai novērstu pārmērīgi ilgu procesa norisi. Savukārt kompensējošie līdzekļi tikai nodrošina personas tiesības uz jebkāda veida atlīdzinājumu gadījumos, kad kriminālprocesa novilcināšana jau ir notikusi.

Otrkārt, var runāt par mantiskiem un nemantiskiem kompensējošiem mehānismiem. Mantiskās kompensācijas gadījumā persona saņem finansiālu atlīdzinājumu par tai nodarīto kaitējumu (kas savukārt var būt kā mantisks zaudējums, tā arī nemantisks kaitējums). Savukārt nemantiskās kompensācijas gadījumā personai tiek nodrošināts morāls atlīdzinājums par tās pamattiesību pārkāpumu, kas var izpausties gan kā šā pārkāpuma atzīšana no valsts puses, gan arī kā sprieduma mīkstināšana vai atbrīvošana no kriminālatbildības.

Treškārt, var nodalīt kompensāciju mehānismus, kurus iespējams piemērot kā pabeigta, tā arī nepabeigta kriminālprocesa sakarā, no tādiem, ko iespējams piemērot tikai kriminālprocesā, kurš vēl turpinās. Tā, piemēram, preventīvos līdzekļus kriminālprocesa paātrināšanai vai arī nemantiskos kompensāciju mehānismus, ar kuriem tiek mīkstināts kriminālsods, personai var piemērot tikai kriminālprocesā, kurš vēl tiek turpināts.

Tiesiskās aizsardzības līdzekļi pret nesaprātīgu ilgu kriminālprocesu norisi dažādās valstīs ir reglamentēti dažādi. Lielākoties Eiropas valstīs tie vispārīgāk vai detalizētāk ir ietverti nacionālajos tiesību aktos, ir valstis, kurās tie ir reglamentēti konstitucionālā līmenī (piem., Albānija, Andora, Austrija, Bosnija un Hercegovina, Horvātija, Kipra, Čehija, Vācija, Lihtenšteina, Malta, Slovākija, Slovēnija un Spānija), kā arī ir valstis, kurās šis jautājums ir atstāts galvenokārt doktrīnas un prakses ziņā (piem., Īslandē iespēja mīkstināt piespiežamo sodu nav paredzēta Kriminālkodeksā, bet tā ir tikusi izveidota un attīstīta tiesu prakses ceļā).

[..]

Mantisku kompensācijas mehānismu piemērošanu Latvijā neparedz ne dz Krimināllikums, ne dz arī Kriminālprocesa likums. Tajā pašā laikā gadījumos, kad persona uzskata, ka tās tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ir pārkāptas, tai nav liegta iespēja vērsties ar attiecīgu civilprasību pret valsti, lūdzot tai atlīdzināt kā materiālos zaudējumus, tā arī morālo kaitējumu, pamatojot šādu prasību ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6.1. pantu un 13. pantu. Turklāt šo konvencijas normu piemērošana nekādā ziņā nav atkarīga no pārmērīgi ilgi izskatītās krimināllietas iznākuma, proti, nav atkarīga no tā, vai persona tika vai netika atzīta par vainīgu tai inkriminētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, jo personas notiesāšana vai attaisnošana nevar padarīt par nebijušu vai kaut kādā veidā leģitimizēt notikušu personas pamattiesību pārkāpumu. Interesants ir arī jautājums par Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6.1. panta un 13. panta savstarpējām attiecībām. Līdz salīdzinoši nesenam laikam Eiropas Cilvēktiesību tiesa uzskatīja, ka lietās, kurās sūdzības priekšmets bija nepietiekams vai neefektīvs normatīvais regulējums nacionālajās tiesību sistēmās jautājumā par kompensāciju mehānismiem par pārmērīgi ilgu procesa norisi, Konvencijas 6.1. panta reglamentācija ir noteiktāka un precīzāka nekā Konvencijas 13. panta saturs, līdz ar to gadījumos, kad tika konstatēts Konvencijas 6.1. panta pārkāpums, nemaz netika vērtēts, vai vienlaikus nav noticis arī Konvencijas 13. panta pārkāpums, tā kā tiesas ieskatā 13. panta prasības ir mazāk striktas un šādā situācijā pilnīgi tiek aptvertas ar 6.1. panta saturu (sk. 09.10.1979. spriedumu lietā Airey pret Īriju, § 35). Šāda nostāja gan nebija vienprātīga arī Eiropas Cilvēktiesību tiesā un tika saņemusi arī kritiku no atsevišķiem tiesnešiem (sk. tiesnešu Matscher and Pinheiro Farinha atsevišķās domas pie 02.08.1984. sprieduma lietā Malone pret Apvienoto Karalisti). Taču šī nostāja tika mainīta ar 26.10.2000. spriedumu lietā Kudla pret Poliju. Šajā spriedumā (§ 146–149) tiesa konstatējusi, ka daudzās iepriekš izskatītajās lietās, kurās tiesa konstatējusi Konvencijas 6.1. panta pārkāpumu, tā nav uzskatījusi par nepieciešamu arī vērtēt iespējamo Konvencijas 13. panta pārkāpumu, jo visbiežāk tika uzskatīts, ka Konvencijas 6.1. pants ir lex specialis attiecībā pret Konvencijas 13. pantu. Tomēr ar šo spriedumu lietā Kudla pret Poliju tiesa izlēma mainīt līdzšinējo judikatūru, pamatojot šo viedokļa maiņu ar ievērojamo lietu skaitu, kādu Eiropas Cilvēktiesību tiesa saņem par Konvencijas 6.1. panta pārkāpumiem sakarā ar tiesību nenodrošināšanu uz lietu izskatīšanu saprātīgā termiņā, kas tiesas ieskatā liecina par nopietniem draudiem tiesiskumam nacionālajās tiesību sistēmās, kur pārmērīgas procesa vilcināšanas gadījumā aizskartajām personām netiek nodrošināti pienācīgi kompensāciju mehānismi. Šajā spriedumā tiesa ir norādījusi (§ 152), ka šobrīd, tiesas ieskatā, Konvencijas 13. panta prasības drīzāk pastiprina Konvencijas 6.1. panta nosacījumus. Šajā sakarā arī tiesa norādījusi uz sūdzību procedūras Eiropas Cilvēktiesību tiesā subsidiāro raksturu, atsaucoties uz Konvencijas 1. panta iedarbību, kam būtu jānodrošina, ka primāri atbildība par Konvencijā garantēto tiesību un brīvību iedibināšanu un īstenošanu ir nacionālajām varas institūcijām, savukārt Eiropas Cilvēktiesību tiesas kompetences subsidiārais raksturs izriet no Konvencijas 13. panta un 35.1. panta satura. Šajā kontekstā Konvencijas 13. panta mērķis ir nodrošināt personām tiesiskus līdzekļus, ar kuru palīdzību personas var saņemt atlīdzinājumu nacionālās tiesību sistēmas ietvaros par savu Konvencijā garantēto pamattiesību aizskārumsu tā vietā, lai uzsāktu sūdzības procedūru Eiropas Cilvēktiesību tiesā. No šāda

redzespunkta raugoties, personas tiesības uz procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā būs mazāk efektīvas, ja nacionālajās tiesībās nebūs paredzēta iespēja iesniegt uz Konvenciju balstītu prasību nacionālajās varas iestādēs, un tādēļ var secināt, ka Konvencijas 13. pants drīzāk pastiprina 6.1. panta iedarbību, nevis 6.1. panta tvērums absorbē 13. panta piemērojamību, kā tiesa tika uzskatījusi iepriekš.

Šajā mantisko kompensācijas mehānismu sakarā izteikti nepilnīgs ir 28.05.1998. likums "Par izziņas izdarītāja, prokurora vai tiesneša nelikumīgas vai nepamatotas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu atlīdzināšanu", kura acīmredzami trūkumi izpaužas ne tik daudz 3. pantā šauri noteikto zaudējumu atlīdzības gadījumu uzskaitījumā, cik 2. pantā noteiktajos zaudējumu atlīdzības tiesiskajos pamatos, kur attiecībā uz kriminālprocesiem par vienīgo tiesisko pamatu ir norādīta personas attaisnošana vai kriminālprocesa izbeigšana personu rehabilitējošu apstākļu dēļ, no kā savukārt izriet, ka visos gadījumos, kad kriminālprocesa gaitā persona netiek rehabilitēta vai tiek atzīta ar vainīgu, valsts a priori ir uzskatījusi, ka pret šādu personu pamattiesību pārkāpumi vai nu nav nemaz iespējami, vai arī valstij par tiem nav jānes nekāda atbildība un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pants uz šīm personām neattiecas.

Savukārt jau paša kriminālprocesa ietvaros kopš šā gada 1. janvāra ir iespējams pielietot nemantiskos kompensāciju mehānismus – to četru rīcības modeļu ietvaros, kurus minēju jau raksta sākumā. Šos nemantiskos kompensāciju mehānismus savukārt varētu iedalīt divās grupās: sodu mīkstināšana (ir iespējami trīs veidi) un kriminālprocesa izbeigšana, atbrīvojot no atbildības.

[..]

Lietas izskatīšana saprātīgā termiņā un tiesības uz taisnīgu tiesu

Nobeigumā par vēl vienu svarīgu jautājumu saistībā ar tiesībām uz lietas pabeigšanu saprātīgā termiņā. Ir skaidrs, ka procesa steidzināšana var ietekmēt procesa kvalitāti. Citiem vārdiem, pastāv zināmi draudi, ka, cenšoties nodrošināt procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, var tikt skartas citas pamattiesības, piemēram, uz lietas objektīvu izskatīšanu vai tiesības uz aizstāvību. Venēcijas komisija savā ziņojumā šajā jautājumā ir norādījusi, ka nostāja par lietas izskatīšanas termiņa saprātīgumu katrā gadījumā ir jāsamēro arī ar tiesībām uz taisnīgu tiesu. Ir nepieciešams saprātīgs līdzsvars starp personas procesuālajām tiesībām un garantijām, kuras neizbēgami ir saistītas ar laiku, kāds objektīvi nepieciešams to īstenošanai un kas nevar tikt samazināts vienīgi nolūkā panākt ātru lietas izskatīšanu. Līdzīgas tēzes ir atrodamas arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā, piemēram, 18.02.1997. spriedumā lietā Nideröst-Huber pret Šveici (§ 30), arī 21.11.1995. spriedumā Acquaviva pret Franciju (§ 66). Atbilstoši šai nostājai Konvencijas 6.1. pants pieprasa procesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, kur šim saprātīguma apzīmējumam būtu jāatspoguļo arī nepieciešamais balanss starp ātru procesu un taisnīgu procesu.

Nobeigums

Varam tikai cerēt, ka šīs izmaiņas Krimināllikumā arī iedzīvosies praksē un, ja būs notikusi personas tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpšana, personai arī reāli tiks piemērots tas vai cits likumā paredzētais kompensācijas mehānisms, turklāt tā piemērošana arī skaidri un nepārprotami tiks aprakstīta attiecīgajā procesa virzītāja nolēmumā. Ja tas tā notiks, tad vienlaikus arī šādos gadījumos personām atkritīs nepieciešamība šīs problēmas risināšanai vērsties ar sūdzībām Eiropas Cilvēktiesību tiesā pret mūsu valsti.